

NUSIKALTĖLIO ASMENYBĖS SAMPRATA RUSIJOS AUTORIŲ KRIMINOLOGINIŲ  
KONCEPCIJŲ KONTEKSTE

Arvydas Pocius \*

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra  
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius  
Telefonas 266 60 97  
Elektroninis paštas arvydas.pocius@cust.lt*

Pateikta 2006 m. sausio 25 d., parengta spausdinti 2007 m. balandžio 24 d.

**Santrauka.** Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ir perėmus Vakarų autorių kriminologines teorijas, rusų autorių darbai lieka primiršti. Žinome, kad Rusijos autoriai labai domėjosi nusikaltėlio asmenybe praėjusio amžiaus šeštajame–septintajame dešimtmetyje. Tačiau domimasi buvo vienpusiškai – pabrėžiamas neigiamas nusikaltėlio asmenybės kryptingumas ir nagrinėjami visi nusikaltėlio asmenybės bruožai. Įdomu patyrinėti, ar pasikeitė, ar keičiasi nusikaltėlio asmenybės samprata Rusijos kriminologų kriminologinėse koncepcijose ir kuo ji skiriasi nuo vakarietiškujų kriminologinių teorijų.

**Pagrindinės sąvokos:** nusikaltėlio asmenybė, rusų kriminologinės koncepcijos.

## IVADAS

Anksčiau Rusijoje nusikaltėlio asmenybės tyrinėjimai buvo laikomi viena iš pagrindinių ir sunkiausių kriminologinio tyrimo objektų. Manoma, kad atitinkama nusikaltimų prevencija yra galima tik tokiu atveju, jeigu ji yra sutelkta į nusikaltėlio asmenybę, nes būtent nuo jos ir priklauso, ar žmogus padarys nusikaltimą, ar ne. Kas yra nusikaltėlio asmenybė ir ar jiniai iš viso yra? Šiuos klausimus Rusijos kriminologai pradėjo kelti praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Nusikaltėlio asmenybės problemomis ypač domėjosi A. B. Sacharovas, G. A. Avanesovas, J. M. Antoninas, V. V. Guldanas, N. S. Leikina, K. E. Igoševs, G. M. Minkovskis, V. E. Eminovas, S. M. Inšakovas, V. N. Kudriavcevas, N. F. Kuznecova, A. I. Dolgova, V. N. Burlakovas ir kiti mokslininkai. Lietuva „ištrūko“ iš Rusijos kriminologijos įtakos ir persiorientavo į Vakarų kriminologijos teorijas. Tai iš tiesų pagerino metodinį ir teorinį kriminologinių tyrimų lygį. Bet dabar labai mažai žinome apie tolesnę rusų kriminologijos raidą. Nežinome, ar susipažinti su ja gali būti naudinga. Juo labiau išgyvename

nemažai panašių problemų (didėja nepilnamečių nusikalstamumas, daugėja turtinių nusikaltimų), daug panašių tradicijų. Lietuvos ir Rusijos kriminologus sieja tai, kad anksčiau tai buvo viena kriminologijos mokykla, buvo nagrinėjamos panašios kriminologijos problemos. Nusikaltėlio asmenybe labai plačiai domėjosi ir Lietuvos kriminologas V. Justickis. Klinikinius kriminologinius tyrimus šis autorius atliko nagrinėdamas nepilnamečio nusikaltėlio asmenybę.

Atlikti nusikaltėlio asmenybės tyrimą pasirinkta neatsitiktinai, nes, manytume, asmenybės problema yra įdomi ne tik kriminologijos, bet ir kitiems socialiniams mokslams. Visi socialiniai mokslai nagrinėja asmenybės ir visuomenės santykius, asmenybės veiklos sritis; palaikydama santykius su visuomene asmenybė atlieka šias funkcijas: derina savo ir visuomenės poreikius išgyvenimo ir visuomenės vystymosi srityje, asmenybės savybes su žmogiškosiomis vertybėmis, asmenybės tikslus su sociumo tikslais; adekvačiai renkasi veiklos (teisėtos) sritis ir įsitvirtina atitinkamoje srityje; numato ir kontroliuoja savo veiklos procesus ir pasekmes sociumui, kitiems asmenims, taip pat sau pačiam, reguliuoja savo santykius su sociumu. Nusikaltėlio santykiai su mažomis socialinėmis grupėmis, su sociumu yra šiek tiek kitokie. Nusikaltėlis neadekvačiai (neteisėtai) ren-

\* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros doktorantas.

kasi veiklos sritį, aišku, kontroliuoja savo neteisėtos veiklos procesus savo asmenybės naudai ir visada – sociumo nenaudai. Dauguma Rusijos kriminologų pripažįsta, kad nusikaltėlio asmenybė yra pagrindinis kriminologinių tyrimų objektas, todėl galima plačiai apžvelgti tyrimus, ypač klinikinius kriminologinius, juos palyginti, pristatyti kitaip nusikaltėlio asmenybę suprantančius mokslininkus. Įdomu stebėti liberalėjantį požiūrį į nusikaltėlio asmenybę, į jos nagrinėjimą. Šiame tyrime norėtusi palyginti ankstesnių ir šių laikų Rusijos kriminologų nusikaltėlio asmenybės vertinimą, išsiaiškinti jų santykį šiuo klausimu, taip pat atskleisti nusikaltėlio asmenybės sampratos genezę Rusijos autorių kriminologinėse koncepcijose. Darbe keliami šie klausimai: ką bendra turi rusų kriminologai, nagrinėjantys nusikaltėlio asmenybę, ar tie bruožai buvo būdingi visada, ar atsirado nauja Rusijos kriminologų karta, kurios požiūris į nusikaltėlio asmenybę pasikeitė, iš ko išplaukia rusiškieji ypatumai, kuo gali būti naudingi rusų autorių nusikaltėlio asmenybės kriminologiniai tyrimai Lietuvai ir Vakarų kriminologinėms teorijoms? Šie klausimai ir atsakymų į juos paieška yra šio straipsnio mokslinio problemiško pagrindo. Probleminių klausimų formulavimas įgalino apibrėžti tyrimo tikslą.

Tyrimo tikslas – atskleisti nusikaltėlio asmenybės sampratą Rusijos autorių kriminologinių koncepcijų kontekste.

Nagrinėjant temą buvo taikomi literatūros šaltinių analizės ir sisteminės analizės metodai.

## **NUSIKALTĖLIO ASMENYBĖS SAMPRATA RUSIJOS AUTORIŲ KRIMINOLOGINĖSE KONCEPCIJOSE**

Kas yra asmenybė? Asmenybė nėra įgyjama gimstant, ja tampama visuomeninių santykių procese, jinai yra žmogaus socializacijos padarinys. „Psichologijos“ žodynas asmenybės sąvoką apibrėžia taip: „Asmenybė – individo savitumas, reikšmingų pastovių jo savybių (įgimtų ir įgytų) sistema, nusakanti jo vietą kurioje nors bendrijoje. Individas tampa asmenybe, kada jis aktyviai veikia ir reiškiasi kaip visybė, jungianti aplinkos pažinimą su išgyvenimais. Asmenybei būdinga aktyvumas (pastangos išplėsti savo veiklos sritį, veikti plačiau nei to reikalauja situacija ir veikiančiojo padėtis), kryptingumas (pastovi vyraujančių motyvų, t. y. interesų, polinkių, įsitikinimų sistema), giluminiai prasminiai dariniai, susidarantys bendroje grupių veikloje <...>, sąmoningi santykiai su tikrove <...> ir kt.“ [1, p. 24].

Socialinių mokslų atstovai labiau pabrėžia atskirus asmenybės aspektus, atskirus asmenybės struktūros elementus. Asmenybės struktūrą sudaro šie pagrindiniai elementai: socialinis statusas, socialinės funkcijos, moralinės psichologinės nuostatos, motyvai, tikslas, energetiniai išteklių (asmenybės emocijos, dėmesys, valios ypatybės), savęs vertinimas.

Teoriniai samprotavimai apie ypatingą asmenybės, padariusios nusikaltimą, tipą Rusijoje buvo pradėti plėtoti praėjusio amžiaus šeštąjį dešimtmetį, kai kriminologijos mokslas buvo pradėtas dėstyti tuometinės Ru-

sijos aukštųjų mokyklų Teisės fakultetuose. Pirmieji rusų mokslininkai, nagrinėję nusikaltėlio asmenybę, buvo A. B. Sacharovas, G. A. Avanesovas. Vėliau nusikaltėlio asmenybę nagrinėjo: J. M. Antonianas, V. V. Guldanas, N. S. Leikina, K. E. Igoševs, G. M. Minkovskis, V. E. Eminovas, S. M. Inšakovas, V. N. Kudriavcevas, N. F. Kuznecova, A. I. Dolgova, V. N. Burlakovas. Kaip jie suprato nusikaltėlio asmenybę?

A. B. Sacharovas mano, kad nusikaltėlio asmenybė yra sudėtinė sąvoka. Ji sudaryta iš sociologinės sampratos „asmenybė“ ir socialinės teisinės sampratos „nusikaltėlis“ [2, p. 3]. Nusikaltėlio asmenybę jis supranta kaip „visų socialiai reikšmingų bruožų, savybių, ryšių ir aplinkybių sistemą, kuri su kitomis sąlygomis ir aplinkybėmis daro įtaką darant nusikaltimą“ [3, p. 66]. A. B. Sacharovas nusikaltėlio asmenybę sieja su visuomeniniu pavojumi, t. y. asmens galėjimu padaryti nusikaltimą. Tai gal buvo galima toleruoti totalitariniais laikais, tačiau demokratiniais, manyčiau, tai labai šurkštus žmogaus teisių pažeidimas, nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimas.

G. A. Avanesovas nusikaltėlio asmenybę apibūdina kaip „asmenybę žmogaus, tyčia padariusio visuomenei pavojingą veiką, draudžiamą baudžiamojo įstatymo. Nusikaltimo padarymo faktas apibūdina antisuomeninį, o tiksliau – nusikalstamą asmenybės kryptingumą“ [4, p. 83]. G. A. Avanesovas nusikaltėlio asmenybę irgi sieja su visuomeniniu pavojumi.

J. M. Antonianas nusikaltėlio asmenybę apibrėžia taip: „Nusikaltėlio asmenybė yra visuma į ją integruotų socialiai reikšmingų neigiamų savybių, kurios susiformavo įvairialypiuose ir sisteminiuose santykiuose su kitais asmenimis“ [5, p. 12]. J. M. Antonianas ypatingą dėmesį skyrė deprivacijos įtakai formuojantis nusikaltėlio asmenybei. Savo tyrimais jis nustatė, kad netinkama vaiko priežiūra vaikystėje turi įtakos „nerimastingai“ asmenybei formuotis. Dėl to vaikas ateityje gali ypač nepasitikėti kitais žmonėmis, o nesaugumo jausmas gali paskatinti daryti nusikaltimus. Tačiau psichologinis vaiko atstūmimas yra ne vienintelis veiksnys, turintis įtakos nusikaltėlio asmenybei formuotis. Tam turi įtakos neteisėtos elgesio pavyzdžiai. Šituos elgesio variantus lengvai perima vaikai arba paaugliai. Jie „iširėžia į jo psichologiją ir pradeda veikti jo elgesi“ [6, p. 4]. J. M. Antonianas, V. P. Golubevas, J. N. Kudriakovas, V. G. Bovinas gana daug dėmesio skyrė psichologiniams nusikaltėlio asmenybės bruožams. Atlikę empirinius nusikaltėlio asmenybės tyrimus ir palyginę juos su įstatymų besilaukiančiais asmenimis nustatė, kad tarp visų lyginamųjų rodiklių yra statistiškai patikimas ryšys ( $p < 0,05$ ). Nusikaltėlio asmenybei būdingi: atskirties bruožai – psichinės būsenos išlaikymo tarp išorinio pasaulio ir savęs; rigidiškumas – polinkis į įtarumą, padidėjęs jautrumas tarpasmeniniuose santykiuose; impulsyvumas – polinkis veikti nedelsiant, veikiant emocijoms ir pan.; aktyvumas – nusiteikimas, bendras aktyvumo lygis, per didelį optimizmas arba pesimizmas [7]. Šie autoriai mano, kad nerimastinga asmenybė visiškai kitaip suvokia pasaulį. Jeigu nerimo lygis pasiekia mirties baimės lygį, žmogus pradeda ginti savo biologinį statusą, biologinį egzista-

vimą – dėl to padaromi smurtiniai nusikaltimai. Jeigu nerimas nėra toks didelis, žmogus, gindamas savo socialinį egzistavimą, gali pradėti daryti turtinius, turtinius smurtinius nusikaltimus. Kitais žodžiais tariant, žmogus daro nusikaltimą, kad išsaugotų savo asmenybę, savo vietą pasaulyje, savo vertę, kad neišnyktų jo subjektyviai priimama biologinė ir socialinė būtis. V. V. Guldanov ir J. M. Antoniano klinikiniai kriminologiniai tyrimai patvirtina, kad pačią didžiausią nusikaltėlių grupę sudaro psichopatinės asmenybės. Jų teigimu, psichopatijos ir kitos nervinių psichinių sutrikimų rūšys gali pažeisti socialinę individo adaptaciją, turėti nemažą įtaką darant nusikaltimus.

K. E. Igoševs mano, kad „nusikaltėlio asmenybė, kaip socialinis tipologinis reiškinys tipologinėje tvarkoje, iš viso dvasinio individų pasaulio įvairovės išsiskiria tik su nusikalstamu elgesiu tiesiogiai susijusiais bruožais ir savybėmis“ [8, p. 69]. G. M. Minkovskis pagrindiniais nusikaltėlio asmenybės bruožais laiko socialinių ir psichinių savybių visumą, orientuotą į antisocialinę asmenybės kryptingumą ir nusikaltimų darymą [9]. K. E. Igoševs, G. M. Minkovskis tyrimais nustatė šeimos resocializacijos įtaką formuojantis nusikaltėlio asmenybei. Buvo nustatyti tokie kriminogeniniai veiksniai kaip vieno arba abiejų tėvų nebuvimas, nepakankama socializacija šeimoje, nesirūpinimas vaikais, kriminalinė subkultūra, pasireiškianti socialinių normų nesilaikymu, alkoholizmu ir narkomanija. Vieno iš tėvų nebuvimas, kaip kriminogeninis veiksnys, kelia labai daug klausimų ir abejonių. Manytume, kad tai dar sovietinis požiūris į auklėjimą, nes vienas iš tėvų gali kuo puikiausiai išauklėti vaiką ar vaikus, aišku, jeigu jis tinkamai tai daro. V. E. Eminovo nuomone, nusikaltėlio asmenybė – tai „asmenybė, kuriai būdingas aukštesnis nerimo ir nepasitikėjimo savimi lygis, impulsyvumas ir agresyvumas, atsiskyrimas nuo visuomeninių vertybių ir naudingo bendravimo“ [10, p. 80]. S. M. Inšakovas nusikaltėlio asmenybę apibūdina kaip „visumą neigiamų kriminogeninių asmenybės savybių, kurios nulėmė (arba galėjo nulėmti) nusikaltimo padarymą“ [9, p. 121].

Pasak V. N. Kudriavcevo, „kiekvieno nusikaltėlio asmenybė yra skirtinga, bet kartu turi ir tam tikrų bruožų, kurie tą asmenybę apibūdina, <...>, t. y. visus nusikaltėlius galime įvertinti įvairiais aspektais ir išskirti pagrindinius bruožus. Pirmiausia reikia panagrinėti socialinius demografinius asmenybės bruožus, vėliau – psichologinius ir tada pereiti prie nusikaltėlio asmenybės tipologijos“ [11, p. 58]. V. N. Kudriavcevo nuomone, į nusikalstamą elgesį orientuoja antisocialūs asmenybės poreikiai (kartais dar vadinami iškreiptais), jos jausmai, interesai, vertybinės orientacijos, įpročiai. Tai, manytume, dar labai sovietinis požiūris, nes poreikiai gali būti tik „neutralūs“, t. y. jie būdingi visiems žmonėms, ne tik nusikaltėliams, tik visuomenės vertinimu priemonės šioms poreikiams patenkinti gali būti priimtinos arba ne. V. N. Kudriavcevas sukūrė interakcionistinį kriminologinį modelį, kuriuo paaiškino neigiamus asmenybės savybių ir konkrečios gyvenimiškos aplinkos santykio įtaką darant nusikaltimus. V. N. Kudriavcevas smulkiai išnagrinėja sąlygas skirtingais lygiais: indivi-

dualiū, mažų socialinių grupių, visuomeniniu lygiu. Anot autoriaus, asmenybės veiksniai yra svarbesni nei socialiniai.

N. F. Kuznecova, nusikaltėlio asmenybę lygindama su nenusikaltėlio asmenybe, teigia, kad viena nuo kitos jos skiriasi visuomeniniu pavojumi. Tokios pačios nuomonės laikosi ir N. S. Leikina. N. F. Kuznecovos teigimu, „visuomeninis pavojus apima ne visa apimančią charakterį, o pasireiškia kai kuriose dominuojančiose orientacijose ir motyvacijose, pavyzdžiui, turtinėje arba smurtinėje. Tokia kriminogeninė asmenybės orientacija apima jos visuomeninio pavojaus turinį ir jos nusikalstamą elgesį. Komponentas, lemiantis asmenybės visuomeninį pavojų, – kriminogeninės asmenybės teisinės psichologijos deformacija, t. y. įvairūs baudžiamojo įstatymo negerbimo variantai“ [12, p. 120]. A. M. Jakovlevo požiūris į rusų kriminologijoje pateikiamą visuomeninį nusikaltėlio asmenybės pavojų jau sovietmečiu buvo neigiamas. Jis jau tada manė, kad šios sąvokos vartojimas „kelia grėsmę teisėtumo režimui“ [13, p. 89]. A. M. Jakovlevas jau sovietmečiu neigiamai vertino nusikaltėlio asmenybės tyrimus. Pasak jo, „tirti asmenybės ypatumus siekiant išsiaiškinti elgesio genezę praktiškai ir teoriškai netikslinga, nes tai, kas organizmą veikia iš išorės ir iš vidaus, ir yra ta stebimoji tikrovė, kurią ištyrinėjus galima paaiškinti elgesio priežastis. „Vidinių sąlygų“ principas yra klaidingas, o bandymas rasti objekto pasikeitimo šaltinius pačių objektų savybėse liudija ikimokslinį tyrimų lygį“ [13, p. 95].

A. I. Dolgovos žodžiais, nusikaltėlio asmenybei būdinga: „Asmenybės formavimasis intensyviau neteisėto ir amoralaus aplinkinių elgesio sąlygomis (šeima, draugai), sistemingi amoraliūs poelgiai ir įvairūs teisės pažeidimai, kurie kartojasi ir pritaikius poveikio priemones, nukrypimas nuo vertybinės normatyvinės visuomenės ir valstybės sistemos, socialinės atsakomybės jausmo nebuvimas, pripratimas prie neigiamo savo elgesio vertinimo, socialinių psichologinių mechanizmų sukūrimas siekiant pateisinti savo elgesį, aktyvumas darant nusikaltimą ir paprastai nusikaltimas, padarytas be pagrįstų vidinių paskatų“ [14, p. 69]. A. I. Dolgova savo tyrimuose vartoja sąvokas „kriminogeninė asmenybė“ ir „kriminogeninis asmenybės tipas“ ir teigia, kad „kriminogeninė asmenybė yra sąvokos „nusikaltėlio asmenybė“ vedinys ir atspindi subjekto, galinčio padaryti nusikaltimą, taip pat pakartotinį nusikaltimą, charakteristiką“ [14, p. 68]. Anot A. I. Dolgovos, kriminogeninį asmenybės tipą sudaro asmenybės formavimasis, veikiamas neteisėto ir amoralaus aplinkinių (šeimos, draugų) elgesio; nukrypimas nuo vertybinės normatyvinės visuomenės ir valstybės sistemos, socialinės atsakomybės nebuvimas, per daug neigiamas savo elgesio vertinimas, socialinių psichologinių savignyos mechanizmų įgijimas, aktyvumas darant nusikaltimus ir nusikaltimo padarymas be pakankamai pagrįstų vidinių paskatų.

A. I. Dolgova daro išvadą, kad tam tikra bruožų visuma, susidedanti iš daugiau kaip 20-ties bruožų, įskaitant demografinius socialinius, socialinius rolinius, moralinius psichologinius bruožus, yra būdinga kiekvienam ketvirtam iš penkių ištyrinėtų nusikaltėlių [15].

V. N. Burlakovas nusikaltėlio asmenybę apibrėžia taip: „nusikaltėlio asmenybė – tai visuma socialinių psichologinių savybių, kurios susidarius tam tikroms situacinėms aplinkybėms (arba šalia jų) paskatina padaryti nusikaltimą“ [14, p. 68]. V. N. Burlakovas mano, kad nusikaltėliams susiformuoja tam tikra neigiamų bruožų „kritinė masė“, nuo kurios susidarymo momento atsiranda galimybė padaryti nusikaltimą. V. N. Burlakovas nusikaltėlio asmenybę taip pat nagrinėja atsižvelgdamas į kriminogeninę asmenybę. Kriminogeninę asmenybę V. N. Burlakovas tyrinėja per jos formavimosi procesą, t. y. per procesą, kurio metu žmogus įgyja tam tikras antisocialines savybes ir bruožus. Pasak jo, „kriminogeninė asmenybė nagrinėjama per savo genezės prizmę išskiriant šias pagrindines stadijas:

- prieškriminalinę asmenybės stadiją;
- kriminalinę asmenybės stadiją;
- postkriminalinę asmenybės stadiją“ [14, p. 70].

Taigi V. N. Burlakovas asmenybę suskaido į tris pozicijas. Prieškriminalinė asmenybės stadija susijusi su amoraliais poelgiais ir padarytais administraciniais teisės pažeidimais. Kriminalinėje asmenybės stadijoje nusikaltimo arba nusikaltimų padarymas tampa pagrindiniu asmenybės kriminalizacijos būdu. Postkriminalinė asmenybės raidos stadija prasideda patraukus asmenį baudžiamajon atsakomybėn. Taigi V. N. Burlakovas nusikaltėlio asmenybę nagrinėja labai plačiai, per visą jos formavimosi raidą.

A. I. Dolgova ir V. N. Burlakovas kriminologiniuose tyrimuose išskiria nusikaltėlio asmenybės formavimosi etapus, kuriuos gal būtų galima sieti su Vakarų kriminologinėse teorijose vartojama sąvoka „nusikaltėlio kriminalinė karjera“. Vakarų kriminologinėse teorijose tai gana plačiai išplėtotą problemą, yra vykdomi ilgalaikiai kriminologiniai tyrimai. A. I. Dolgovos ir V. N. Burlakovo atliekami tyrimai, manyčiau, yra gana paviršutiniški, palyginti su vakariečių (D. C. Gibbons, P. Farrington, A. Blumshtein, A. R. Piquero) atliktais tyrimais. Tačiau galbūt rusų tyrimai yra naudingi bendram supratimui apie nusikaltėlio asmenybės formavimąsi.

Sovietmečiu buvo ir kitaip manančių kriminologų – jie kategoriškai atmesdavo nusikaltėlio asmenybės sąvoką. J. Bluvšteino, A. M. Jakovlevo, I. I. Karpeco, G. M. Rezniko nuomone, jokios praktinės reikšmės nusikaltėlio asmenybės tyrinėjimai neturi. Šių kriminologų manymu, visus asmenis, kurie padarė nusikaltimus, vienija tik vienas bruožas – baudžiamąjį įstatymo pažeidimas. Šiems autoriams visiškai užtenka labai aiškios sąvokos – „nusikaltimo subjektas“.

Kaip matome, visi rusų kriminologai, išskyrus tuos, kurie kategoriškai atmesdavo nusikaltėlio asmenybės egzistavimą (J. Bluvšteina, A. M. Jakovleva, I. I. Karpeca, G. M. Reznika), nusikaltėlio asmenybę nagrinėja atsižvelgdami į: asmenybės bruožus, pradedant amžiumi, lytimi, išsilavinimu, užsiėmimo rūšimi, šeimine padėtimi, materialine padėtimi; gyvenimo sąlygas ir kitus duomenis; asmenybės socialinius vaidmenis ir socialinius statusus; moralinius psichologinius ypatumus. Nagrinėjamos tokios asmenybės savybės kaip įsitikinimai, vertinimai, vertybinės orientacijos, poreikiai, motyvai,

asmenybės tikslai. Analizuojamos taip pat intelektinės, valinės, emocinės, psichinės asmenybės savybės. Po to nusikaltėliai klasifikuojami. Rusų autoriai mano, kad nusikalstamumo priežastys slypi asmenybėje, o ne išorinėse aplinkybėse, kad ir kokios svarbios jos būtų. Vakarų kriminologinėse teorijose yra šiek tiek kitaip. Ten iš viso nėra vartojama sąvoka „nusikaltėlio asmenybė“, o paprasčiausiai „nusikaltėlis“. Vakarų kriminologinės teorijos kūrėjas pasirenka vieną asmenybės ar socialinio konstrukto bruožą ir kuria teoriją. R. Mertonas animos teorijoje nagrinėja asmenybę pagal tai, kaip jis laikosi socialinių normų. Socialinę normą sudaro normos tikslai ir normos ribos. Normos ribos apibrėžia draudimus, kurių nevalia pažeisti siekiant tų tikslų. Jis išskiria keturias prisitaikymo būdų tipologijas – konformizmą, inovaciją, būdingą nusikaltėliams (nusikaltėlis turi tikslą, bet nesilaiko ribų), pasitraukimą, pasipriešinimą. E. H. Sutherlando diferencialios asociacijos teorijoje teigiama, kad nusikalstamo elgesio yra išmokstama, nagrinėja asmenybę per išmokimo mechanizmus. W. Milleris žemiausiojo visuomenės sluoksnio teorijoje nusikaltėlio asmenybę analizuoja nagrinėdamas jos kultūrą ir antikultūrą. G. Sykes ir D. Matza nusikalstamoje subkultūroje nusikaltėlio asmenybę tiria analizuodami asmenybės vertybines orientacijas. Jų teigimu, jaunimas ir nusikaltėliai laisvalaikio vertybių laikosi visur. Jų teorija aiškina, kad nusikalstamumas yra „jaunystės pratęsimas“ – nori būti amžinai jaunas – būk nusikaltėlis. Nusikaltėliai – tai žmonės, kurie laikosi laisvalaikio vertybių visur, nes nespėja priimti suaugusiųjų pasaulio vertybių. Socialinės kontrolės teorijos atstovas T. Hirshi gvildena priežastis, kurios sulaukia asmenybę nuo nusikaltimų darymo. Tai – prisirišimas, neigiamų pasekmių vengimas, dalyvavimas, įsitikinimas. Tai pagrindinis Rusijos ir Vakarų kriminologinių teorijų skirtumas – rusai nusikaltėlio asmenybę nagrinėja labai plačiai ir mano, kad asmenybė yra nusikalstamumo pagrindas, vakariečiai – labai siaurai; jų nuomone, nusikalstamumą lemia iš esmės ne asmenybė, o socialinės sąlygos. Tai būdinga gal ir dėl to, kad rusų kriminologai turi teisinį išsilavinimą ir dažniausiai yra specializavęsi baudžiamosios teisės srityje, todėl ir vyrauja baudžiamoji teisinė nusikaltėlio asmenybės samprata, o Vakarų Europos šalių, JAV kriminologai – sociologinį išsilavinimą, todėl nusikalstamumą ir nusikaltėlius tiria per socialinio konstrukto prizmę.

Tačiau šiuo metu Rusijos kriminologijos moksle yra ir pokyčių. Atsiranda nauja kriminologų karta, atmetanti bet kokią nusikaltėlio asmenybės sąvoką, kurios lyderiai J. I. Gilinskis, V. V. Guldanas, D. A. Šestakovas, L. M. Kondratiukas ir kt. L. M. Kondratiukas mano, kad sąvoka „nusikaltėlio asmenybė“ yra nekonstruktyvi, nes ji „produkuoja apriorinį „ne nusikaltėlio asmenybės“ (kokios nors sterilios žmogiškosios kategorijos) egzistavimą, ir kad „nusikaltėlio asmenybė“ kaip „konceptuali konstrukcija, šių laikų mokslo daumenimis, yra pasenusi“ [16, p. 85]. Jie perima Vakarų idėjas manydami, kad nusikalstamumas yra socialinis konstruktas, nusikalstamumas – tai tik deviacijos rūšis, apimanti visas elgesio rūšis, nesusijusias su nustatytomis elgesio normomis arba neformaliai susiklosčiusiomis sociali-

nėmis normomis (moralė, papročiai, tradicijos) atitinkamoje visuomenėje. Viskas priklauso nuo įstatymo leidėjo valios. Nusikalstamumas, kaip socialinis konstruktas, turi tik vieną „priežastį“ – „konstruktorių“, t. y. įstatymų leidėją. Į šiuos mokslininkus senosios kartos rusų kriminologai atstovai žiūri su nepasitikėjimu.

J. I. Gilinskio nuomone, nusikalstamumas priklauso nuo daugelio veiksnių, bet pagrindinis, kaip ir nurodytas R. Mertonu, yra socialinė ekonominė nelygybė. Ji gimdo nepasitenkinimą, pavydą, pyktį, o kartu atitinkamas nusikalstamumo rūšis. Tai skatina deviacinį elgesį (savižudybes, alkoholizmą, narkomaniją, nusikalstamą veiką). Kadangi socialinė ekonominė nelygybė yra amžina ir skatina pažangias funkcijas (konkurenciją, aktyvumą, kūrybą), ji skatina ir neigiamą deviaciją – nusikalstamumą. Taigi nusikalstamumas irgi yra amžinas. J. I. Gilinskis atmeta „nusikaltėlio asmenybės“ sąvoką ir mano, kad jos iš viso nėra ir kad tai priklauso nuo įstatymo leidėjo valios, kurią veikia kriminalizuoti.

Ypatingą dėmesį J. I. Gilinskis skiria šeimai, nes šeima, kaip mažoji socialinė grupė, gali būti deviacijos arba antideviacijos veiksnys. „Gera šeima“, t. y. šeima be konfliktų, – antideviantinis veiksnys. „Bloga šeima“, t. y. daug konfliktuojanti, – deviantinis veiksnys. Šeima, kaip socialinis institutas, – tai socializacijos ir kartu socialinės kontrolės institutas. Socializacijos procesas yra labai svarbus socialinių asmenybės savybių formavimuisi. Šeima taip pat lemia pirminį žmogaus socialinį statusą. Tai labai svarbu, nes socialinis statusas („klasė“) daugiau ar mažiau lemia socialinį, įskaitant ir deviantinį, elgesį. Šeima taip pat yra „išorinės“ kontrolės institutas, kuris formuoja „vidinę“ kontrolę – sąžinės jausmą. Todėl daugiausia auklėjama šeimoje. Vadinasi, šeimos auklėjimo klaidos ateityje gali būti sunkiai taisomos arba iš viso jų neįmanoma ištaisyti. Pasak J. I. Gilinskio, deviantiniam elgesiui labai didelę įtaką turi socialinis asmens neišsivertinimas. „Socialinis neišsivertinimas gali būti neišsąmonintas, tačiau jeigu jis yra išsąmonintas, psichologiškai pasireiškia nepasitenkinimo prasme. Tuo paaiškinamas padidėjęs marginalių ir socialinių grupių deviantiškumas“ [17, p. 61].

Kitas Sankt Peterburgo universiteto profesorius D. A. Šestakovas pagrindė nusikalstamumo tyrimus remdamasis kokia nors kita funkcinė sistema: šeimine, politine, ekonomine, masine komunikacija. Jis išskiria naujas kriminologijos rūšis: šeimos kriminologiją, politinę kriminologiją, ekonominę kriminologiją, masinės komunikacijos kriminologiją. Jo manymu, viena iš perspektyviausių kriminologijos šakų – įstatymiškoji kriminologija. D. A. Šestakovas teigia, kad įstatymas gali sumažinti nusikalstamumą, bet gali būti ir kriminogeninis, netgi nusikalstamas. Kriminologija, anot jo, turi tapti mokslu ne apie nusikaltimus, kurie taip pavadinti „iš viršaus“, o apie tikruosius nusikaltimus, kurių dauguma daroma valdžios, turinčios vadinamąjį „įstatymišką pagrindą“. D. A. Šestakovas irgi atmeta nusikaltėlio asmenybės sampratą. Jis siūlo valstybei pačiai pasižiūrėti į save ir sužmoginti baudžiamąją justiciją. Pirmiausia jis siūlo baudmės neišvengiamumo principą visada, kai tik įmanoma, keisti į konflikto sprendimo būdą. Jo nuomo-

ne, „šiandienos ir rytdienos baudžiamojo įstatymo uždaviniai turi būti asmens, padariusio nusikaltimą, sulaukiamosios funkcijos nuo naujų nusikaltimų (žmogaus apsaugos funkcijos), restitucija (nukentėjusiojo padėties atkūrimas), nuteistojo resocializacija“ [18, p. 201]. Ypatingą dėmesį šis mokslininkas skiria kriminofamilistikai. Pasak jo, šeimos institutas yra pagrindinis masinių nusikaltimų darymo priežastingumo kompleksas. Kriminogeninei šeimai valstybė turi skirti socialinę, psichologinę, šviečiamąją pagalbą. Tokią pagalbą ji turi suteikti ir nusikaltimų aukoms, ir patiems nusikaltėliams.

Prie besilaikančių vakarietiškojių kriminologinių tradicijų galime priskirti ir profesorių V. V. Guldaną. Jis tyrinėja socialinių psichologinių veiksnių įtaką adiktyvaus ir nusikalstamo elgesio formavimuisi. Tyrėjo teigimu, nusikalstamam elgesiui labai didelę įtaką turi ne tik asmens temperamentas, charakteris, intelektas, bet ir socialinė erdvė, kurioje jis yra. Socialinę erdvę autorius supranta kaip visuotinę mažųjų grupių sąmonę, į kurią subjektas yra įtrauktas. Ta erdvė gali būti neigiamo arba teigiamo valentiškumo. Autorių labai domina narkomanijos problema, ypač paauglių socialinis susitapatinimas su narkomanų grupėmis; jų įtaka nusikaltimų darymui. Tyrimais nustatyta [19], kad socialinė erdvė narkomanų grupėje iki minimumo sumažina psichologinį atstumą tarp paauglių. Ypatingą padėtį turinti narkomanų grupė, naudodama identifikacijos – atstūmimo mechanizmą, įtraukia paauglius į narkomanų subkultūrą ir taip pakeičia paauglio socializacijos eigą – galbūt ir kriminalinės socializacijos kryptimi.

Rusijoje yra keletas kriminologijos mokyklų, kurios yra susiskirsčiusios iš esmės geografiniu principu, t. y. Maskvos, Sankt Peterburgo, Tolimųjų Rytų ir kitos. Reikėtų pasakyti, kad tik Sankt Peterburgo kriminologijos mokyklos atstovai J. I. Gilinskis ir D. A. Šestakovas atmeta nusikaltėlio asmenybės sampratą ir siūlo nagrinėti nusikaltėlį atsižvelgiant į socialinį konstruktą, t. y. siauresne prasme. Reikėtų pasakyti, kad Maskvos kriminologijos mokyklos atstovės A. I. Dolgova, N. F. Kuznecova nepatenkintos vakarietiškais J. I. Gilinskio ir D. A. Šestakovo požiūriais į nusikaltėlį. Jų nuomone, nusikaltėlio asmenybę būtina tyrinėti kaip ir anksčiau – taikant integralųjį metodą, t. y. vertinti visą nusikaltėlio asmenybę, pradedant asmenybės socialiniais demografiniais bruožais ir baigiant moralinėmis psichologinėmis savybėmis. Maskvos kriminologinės mokyklos nuostatų dėl nusikaltėlio asmenybės laikosi ir kitos Rusijoje esančios kriminologinės mokyklos, išskyrus Sankt Peterburgo kriminologijos mokyklos atstovus J. I. Gilinskį, D. A. Šestakovą ir maskvietį profesorių V. V. Guldaną, kurie perima vakarietiškas nusikalstamumo nagrinėjimo tradicijas.

Kuo gali būti naudingos rusų autorių nusikaltėlio asmenybės kriminologinės koncepcijos Lietuvai ir Vakarų kriminologinėms teorijoms?

Pirmiausia reikėtų paminėti, kad rusai yra labai ištobulinę klinikinius kriminologinius tyrimus. Klinikinė kriminologija formuoja mokslinę bandymų kryptį kaip koreguoti nusikaltėlio asmenybę, kuri būtų pagrindinis (kai kurių mokslininkų nuomone, ir vienintelis) kovos

su nusikalstamumu metodas. Resocializacija yra pagrindinis klinikistų tikslas. Klinikinis poveikis – diagnozė, prognozė, perauklėjimas. Asmenybės struktūra yra dinamiška, ji susideda iš besivystančių tarpusavyje santykiaujančių komponentų. Klinikistai, atlikę tyrimus, mano, kad nusikaltėlio asmenybę įmanoma pakeisti. Klinikinėje rusų kriminologijoje ypač plačiai nagrinėjami psichologiniai nusikaltėlio asmenybės bruožai. Tiriant nusikaltėlio asmenybę taikomi daugiafaktoriniai asmenybinių testai (J. M. Antonianus, V. P. Golubkovas, J. N. Kudriakovas, V. G. Bovinas, A. R. Ratinovas). Tiriami atskirų rūšių nusikaltimus (turtinius, smurtinius, neatsargius) padarę nusikaltėliai. Nagrinėjami tokie jų psichiniai bruožai kaip nerimastingumas, baimė, atstumimas, jų įtaka nusikalstamam elgesiui, nerimo veiksnio įtaka darant nusikaltimus. Nusikaltėlio asmenybės motyvus labai plačiai tyrinėjo B. Petelinas, B. S. Volkovas, J. M. Antonianus, M. I. Enikejevas, V. E. Eminovas. Tirdami nusikaltėlio asmenybę J. M. Antonianus, V. V. Guldanas taikė Roršacho testą (rašalo dėmių metodiką), kuris leidžia nustatyti atskirus asmenybės aspektus, tokius kaip intelektas, afektyvumas – gebėjimas reaguoti, psichogeninė veiklos dezorganizacija, taip pat socialinius asmenybės aspektus – intravertiškumą, ekstravertiškumą, interesus, poreikius. Naudojant šį testą galima tirti ir psichines asmenybės anomalijas. Šis testas ypatingas tuo, kad tiriamasis negali „išskaityti“ tyrimo rezultatų. A. E. Ličko, N. J. Ivanova, P. Ganuškinas tyrinėjo psichopatijas, charakterio akcentuacijas – siūlė charakterio nukrypimų taisymo gaires, metodus charakterio nukrypimams taisyti. Visus klinikinius tyrimus vienija konkrečios socialinės, ekonominės sąlygos, konkreti gyvenimiška aplinka. Tai leidžia nusikaltėlio asmenybę suvokti kaip visumą.

Žmogus yra biopsichosocialinė būtybė, susidedanti iš biologinių, psichologinių ir socialinių asmenybės savybių. Rusų kriminologai taiko integralų nusikaltėlio asmenybės tyrimo metodą. Manome, kad tai labai geras metodas, ypač kriminologijoje, nes pasitelkiami psichologijos, psichiatrijos, medicinos, pedagogikos, sociologijos, kitų socialinių mokslų metodai tiriant nusikaltėlio asmenybę ir tie metodai taikomi siekiant kuo daugiau ir plačiau sužinoti apie nusikaltėlio asmenybę. Mūsų nuomone, šios žinios naudingos ir Lietuvos, ir kitiems vakariečiams kriminologams pažįstant nusikalstamumą kaip socialinį konstrukta per asmenybės prizmę, kuriant nusikalstamumo prevencijos modulius.

## IŠVADOS

Rusų kriminologams, nagrinėjantiems nusikaltėlio asmenybę, būdinga tai, kad jie nusikaltėlio asmenybę nagrinėja kaip visumą, t. y. visus jai būdingus bruožus, pradedant socialinio statuso bruožais – amžiumi, lytimi, šeimos padėtimi, išsilavinimu, priklausymu atitinkamai socialinei grupei, socialinių funkcijų bruožais – profesine veikla, socialine kultūrine, socialine buitine veikla, ir baigiant moralinėmis psichologinėmis savybėmis – asmenybės požiūriu į šeimą, darbą, įstatymą, kultūrinės vertybes, asmenybės poreikiais, motyvais, psichinėmis

savybėmis. Pagrindinis nusikaltėlio asmenybės bruožas – antivisuomeninis kryptingumas.

Tačiau ne visi rusų mokslininkai nagrinėjo nusikaltėlio asmenybę. Net sovietmečiu buvo drąsių mokslininkų (J. Bluvšteinas, A. M. Jakovlevas, I. I. Karpecas, G. M. Reznikas), kurie nesilaikydavo ideologinės linijos kriminologijoje ir kategoriškai atmesdavo „nusikaltėlio asmenybės“ sąvoką. Jiems visiškai užteko „nusikaltimo subjekto“ sąvokos.

Šiuo metu atsiranda nauja kriminologų karta, kuri nepripažįsta „nusikaltėlio asmenybės“ sąvokos, o tyrinėja nusikaltėlį siauru aspektu. J. I. Gilinskis nagrinėja nusikaltėlį ir nusikalstamumą per socialinio konstrukto prizmę daug dėmesio skirdamas socialinėms ir ekonominėms sąlygoms bei jų įtakai nusikalstamumui. D. A. Šestakovas nusikaltėlį ir nusikalstamumą tyrinėja per atskirus socializacijos institutus ir funkcines sistemas, o V. V. Guldanas – per socialinės erdvės ir adiktinio elgesio prizmę. Šitie autoriai pripažįsta Vakarų kriminologines teorijas ir atmeta „nusikaltėlio asmenybės“ sąvoką.

Žmogus yra biopsichosocialinė būtybė. Todėl Rusijos kriminologų integralaus metodo taikymas tiriant nusikaltėlio asmenybę yra naudingas ir leidžia įgyti labai plačių žinių apie nusikaltėlio asmenybę, o šios žinios gali būti naudingos kuriant prevencines priemones. Todėl Lietuvai ir naujosios rusų kriminologijos atstovams integralaus požiūrio į nusikaltėlio asmenybę nereiktų visiškai atsisakyti, o panaudoti kuriant nusikalstamumo prevencijos programas.

## LITERATŪRA

1. **Psichologijos** žodynas.– Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
2. **Сахаров А. Б.** Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. – Москва: Изд. МВШ МВД, 1984.
3. **Сахаров А. Б.** Учение о личности преступника // Советское государство и право. 1968. № 9.
4. **Аванесов Г. А.** Криминология. Прогностика. Управление. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1975.
5. **Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е.** Личность преступника. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
6. **Личность** преступника и вопросы исправления и перевоспитания осужденных. Сборник научных трудов. – Москва: ВНИИ МВД СССР. 1990.
7. **Личность** преступника и предупреждение преступлений. Сборник научных трудов. – Москва: ВНИИ МВД СССР. 1987.
8. **Игошев К. Е.** Основные аспекты и виды типизации личности преступника // Советское государство и право. 1975. № 6.
9. **Криминология** / Под. ред. В. Н. Кудрявцева и Г. М. Миньковского. – Москва: БЕК, 1997.
10. **Криминология** / Под. ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. – Москва: Юристъ, 1997.
11. **Кудрявцев В. Н.** Лекции по криминологии. – Москва: Юристъ, 2005.
12. **Криминология.** Учебник для студентов вузов / Науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. – Москва: Волтерс Клувер, 2005.

13. **Яковлев А. М.** Теория криминологии и социальная практика. – Москва, 1985.
14. **Криминология.** Учебник для вузов / Под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – Санкт-Петербург: Питер, 2004.
15. **Опыт** криминологического изучения личности преступника / Под ред. А. И. Долговой. – Москва, 1981.
16. **Кондратюк Л. М.** Антропология преступления (микрoкриминология). – Москва: НОРМА, 2001.
17. **Гилинский Я. И.** Социология девиантного поведения и социального контроля: краткий очерк // Рубеж (Альманах социальных исследований). 1992. № 2.
18. **Шестаков Д. А.** Мой учебник: опыт критической криминологии // Криминология: вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт Петербургского криминологического клуба. 2002. № 4(5).
19. **Гульдaн В. В., Романова О. Л., Сиденко О. К.** Под-росток-наркоман и его окружение // Вопросы психоло-гии. 1993. № 2.

### CONCEPT OF THE CRIMINAL PERSONALITY IN THE CONTEXT OF CRIMINOLOGICAL CONCEPTS OF RUSSIAN AUTHORS

**Arvydas Pocius** \*

Mykolas Romeris University

#### S u m m a r y

After Lithuania joined the European Union and took over the criminology theories of Western authors, the works of Russian authors have rested forgotten. We know that Russian authors in the fifties and sixties of the previous century had a very big interest in the personality of a criminal. The interest was one-sided, emphasizing the negative single-mindedness of the personality of a criminal and analysing all features of a criminal personality. It is interesting to find out whether the conception of a criminal personality has changed or is in the process of changing in the criminology concepts of Russian criminologists, and what the differences are compared to Western criminology theories. The aim of the investigation is to discover the concept of a criminal personality in the context of the criminology concepts of Russian criminology authors.

The Russian criminologists who investigate the personal-ity of a criminal traditionally investigate the criminal personal-ity as a whole, looking at all features typical of it – starting with the attributes of social status (age, sex, family status, education, social group, and social and daily activity) and fin-ishing with moral and psychological characteristics (attitude towards family, work, laws, and cultural values, personal needs, motivation, and state of mind). The key characteristic of the criminal personality is identified as antisocial single-mindedness.

The aforementioned features have not been seen as natu-ral all the time. Even in Soviet times, there were daring scient-ists (J. Bluvshstein, A. M. Jakovlev, I. I. Karpec, G. M. Rezn-ik), who did not follow the ideology of criminology and re-jected the concept of a criminal personality. The crime subject concept was fully sufficient for them.

A new generation of criminologists, who do not recog-nize the concept of the criminal personality and investigate the criminal from a narrow point of view, is currently emerging. J. I. Gilinskij investigates the criminal and the crime from the angle of social construct, paying great attention to socio-economic circumstances and their impact on criminality. D. A. Shestakov investigates the criminal and criminality via indi-vidual institutes of socialisation and functional systems. V. V. Guldan investigates the criminal and criminality via the angle of social expanse and addictive behaviour. These authors recog-nize Western theories of criminology and reject the concept of criminal personality.

A human being is a biological, psychological, social be-ing. The use by Russian criminologists of an integrated meth-od in the investigation of the personality of a criminal is there-fore useful and leads to very explicit knowledge in the field of the personality of a criminal, and such knowledge might be useful in the development of preventive measures. Therefore Lithuania and the new generation of Russian criminology rep-resentatives should not completely reject the integrated atti-tude towards the personality of a criminal, but make use of it when developing crime prevention programs.

**Keywords:** criminal personality, criminological con-cepts of Russian authors.

---

\* Doctoral Candidate, Mykolas Romeris University, Law faculty, Department of Criminology.